

**О.В. Довгаль, канд. екон. наук, доцент,
кафедра економічної теорії і суспільних наук**

volodymyr@wiktoriya.com

Миколаївського національного аграрного університету

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ У ФОРМУВАННІ ДЕМОГРАФІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНУ

В статті обґрунтовано, що соціальній інфраструктурі на будь-якому рівні відведена роль задоволення загальнолюдських потреб, які пов'язані з життєдіяльністю, забезпеченням належних умов праці, відпочинку, культурно-освітнього рівня, рівня життя. Дослідження показали, що проблема занепаду соціальної інфраструктури сільських територій є дуже актуальною проблемою в сучасних умовах економічної нестабільності. Це призводить до погіршення трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств, що позначається на зниженні якості сільськогосподарського виробництва та його продуктивності.

Повноцінна та високоорганізована соціальна інфраструктура, поряд із наявністю високооплачуваної роботи, є безальтернативною умовою формування та розвитку демографічного потенціалу. Останній, у формі кількості сільського населення обох статей у фертильному віці, є другим за вагою впливу фактором розвитку сільських територій регіону.

Ключові слова: *соціальна інфраструктура, демографічний потенціал, сільські території, регіональний розвиток, прогнозування, ресурсний потенціал.*

Постановка проблеми. Демографічний потенціал сільських територій являє собою джерело і засіб їх відтворення, а також відіграє ключову роль у визначенні функцій, спрямованості та динаміки їх розвитку. Його можна оцінити шляхом комплексного аналізу сукупності людських ресурсів – внутрішніх складових демографічного потенціалу. Сільські території України, на яких проживає третина населення країни та відбувається найважливіший етап аграрного виробництва – продукування сільськогосподарської сировини, здійснюють непересічний вклад у

розвиток національної економіки. Демографічний потенціал залежить від наявності людських ресурсів, їх якості, стану, структури, поєднання й умов використання. На формування демографічного потенціалу сільських територій найбільший вплив здійснює стан розвитку соціальної інфраструктури. Їй відведена роль задоволення загальнолюдських потреб, які пов'язані з життєдіяльністю, забезпеченням належних умов праці, відпочинку, культурно-освітнього рівня, рівня життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань теоретико-методологічних підходів дослідження сільських територій в присвячено праці таких закордонних та вітчизняних вчених, як М. Аптекарь, І. Бланк, Р. Брелі, В. Дорофієнко, М. Корецький, В.Лагодієнко, О.Павлов, А. Пересада, О. Поважний, А. Раппапорт, А. Ужва, В. Федоренко, У. Шарп. Однак деякі питання щодо концептуальних засад та ролі соціальної інфраструктури у формуванні демографічного потенціалу сільських територій регіону залишаються недостатньо висвітленими та потребують комплексного дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження особливостей впливу соціальної інфраструктури сільських територій регіону на розвиток їх демографічного потенціалу. У межах досягнення мети виокремлено наступні завдання: дослідити теоретичні аспекти необхідності розвитку соціальної інфраструктури сільських територій; обґрунтувати роль соціальної інфраструктури у формуванні демографічного потенціалу сільських територій регіону.

Виклад основного матеріалу досліджень. Повноцінна та високоорганізована соціальна інфраструктура, поряд із наявністю високооплачуваної роботи, є безальтернативною умовою формування та розвитку демографічного потенціалу. Останній, у формі кількості сільського населення обох статей у фертильному віці, є другим за вагою впливу фактором розвитку сільських територій регіону.

На думку Морозової Г. С., демографічну ситуацію на селі, особливо в депресивних, вимираючих селах, можна поліпшити тільки створивши сприятливе життєве середовище. Воно включає в себе стан довкілля, розвинуту соціальну інфраструктуру, забезпечення сільських жителів високопродуктивними робочими місцями, які б за оплатою, престижністю відповідали робочим місцям, створеним у містах. Таким чином, соціальна інфраструктура відіграє важливу роль у формуванні сприятливого життєвого середовища на селі та забезпеченні сталості розвитку сільського господарства в цілому [1]. Соціальна сфера села виступає пріоритетним

напрямом розвитку сільських територій. Сучасний стан соціальної інфраструктури сільських територій вимагає посиленої підтримки в цій сфері, оскільки органи державної влади та місцевого самоврядування не в змозі ефективно проводити соціальні реформи, спрямовані на задоволення основних життєвих потреб сільського населення через брак достатніх обсягів бюджетних коштів. Покращення ефективності соціальної інфраструктури села неодмінно відіб'ється на підвищенні рівня життя сільського населення, сприятиме наближенню умов життя на селі до міських стандартів [2, 3, 4].

Соціальній інфраструктурі відведена роль задоволення загальнолюдських потреб, які пов'язані з життєдіяльністю, забезпеченням належних умов праці, відпочинку, культурно-освітнього рівня, рівня життя. Наразі розвиток інфраструктури не задовольняє все більші потреби сільськогосподарського виробництва. Проблема занепаду соціальної інфраструктури села є дуже актуальною проблемою. Це також призводить до погіршення трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств, що позначається на зниженні якості сільськогосподарського виробництва [5]. На цю проблему вказує Андрющенко А. М. Він відмічає, що динамічний розвиток соціальної інфраструктури є невід'ємною умовою позитивних економічних перетворень у господарському комплексі країни. Цей зв'язок є особливо актуальним для сфери сільськогосподарського виробництва української економіки. Обумовлено це тим, що первинне аграрне виробництво у вітчизняному АПК, на відміну від аналогічного у розвинутих країнах, на 55%, по валовій продукції, формується у особистих підсобних господарствах населення. В останніх зосереджено найбільш трудомісткі галузі - молочне і частково м'ясне тваринництво, картоплярство, овочівництво, ягідництво тощо. У 5214 тис. сільських домогосподарств проживає понад 14 млн. громадян - це більше третини усього населення країни. До того ж, половину сільських домогосподарств очолюють жінки. За таких умов надзвичайно важливим є питання побутових умов та соціальних послуг, якими користуються і на які могли б розраховувати жителі сіл [6].

Можливість виділяти окремо соціальну інфраструктуру села у складі загальної соціальної інфраструктури обумовлена рядом обставин. Так, на селі сформувалася унікальна за своєю суттю соціально-економічна ситуація. Її унікальність полягає в тому, що мешканці сільської території через низку об'єктивних та суб'єктивних обставин не можуть (через матеріальні труднощі пов'язані з переїздом до нового місця та зміною

житла), або не бажають (через прив’язаність до місця, де вони мешкають, власного господарства, умов праці, друзів, родичів тощо) змінювати уклад життя, що склався та місцевість, де вони мешкають. Небажання сільського населення змінювати уклад життя підсилюється прагненням уряду в особі місцевих органів влади закріпити людей на селі. Крім того, зацікавленість держави в розвитку соціальної інфраструктури села обумовлена тим, що це здешевлює перехід сільськогосподарського сегменту до ринкових умов господарювання. Таке здешевлення відбувається через те, що сільські мешканці при отриманні соціальних послуг з боку держави згодні частково, а іноді і повністю сплачувати їх вартість за власний рахунок [7, с. 18-19].

Чинний Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» [8] визначає заходи щодо соціального розвитку села [9], надаючи перелік першочергових організаційно-економічних і правових заходів, які мають бути реалізовані на сільських територіях. Мінімальний розмір державних капіталовкладень, спрямованих на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери села та АПК, має становити не менше 1 % ВВП (на будівництво об’єктів невиробничого призначення у сільській місцевості спрямовується не менше 50 % державних капіталовкладень, передбачених цією статтею). Проте Закон не виконується, особливо в частині надання переваги селу порівняно з містом (у розрахунку на душу населення) у спорудженні житла, закладів освіти, культури і спорту, охорони здоров’я, побуту, торгівлі, комунальних об’єктів, електро- й водопостачання тощо, та в забезпеченні якісного медичного, культурного, спортивного, комунально-побутового, транспортного і торговельного обслуговування села. Наприклад, починаючи з 2000 р., лише у 2001, 2002, 2004, 2006 та 2008 рр. видатки на розвиток сільських територій та АПК перевищили 1% ВВП. Щодо вимоги використання не менш, як 50 % капіталовкладень на будівництво об’єктів невиробничого призначення в сільській місцевості, то вона не була виконана жодного разу [10, с. 48].

Передача до комунальної власності об’єктів соціальної інфраструктури, що належали сільгосппідприємствам, не підкріплюється наповненням місцевих бюджетів відповідними фінансами. Агрохолдинги також, переважно, не вбачають необхідності у розвитку (підтримці) соціальної інфраструктури, хоча вона підвищує привабливість території, сприяє покращенню якості трудового потенціалу, гальмує вимивання працездатного населення та руйнацію населених пунктів. Сучасний стан

соціальної сфери села, а за ним й інші аспекти життєдіяльності сільських територій, є близькими до критичного.

Явища занепаду інфраструктури українського села загострюються, а інституційне забезпечення державної політики щодо сільських територій є недостатнім: інституції та механізми координації політики створюються і скасовуються, а чинні не завжди діють [11]. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 затверджена Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [434]. Основною метою визначено забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності. Програма визначає шляхи і способи розв’язання проблем села, встановлює завдання і заходи та очікувані результати [9], але не містить жодного завдання, яке б зосереджувалося саме на збереженні та розвитку соціальної складової життєдіяльності сільських територій, що, в свою чергу, відбиває загальний підхід до соціальних питань як до другорядних.

Експерти Національного інституту стратегічних досліджень слушно зауважують, що для забезпечення сільських населених пунктів необхідною інфраструктурою слід вжити наступні заходи:

1. Забезпечити контроль за виконанням завдань Державної цільової програми розвитку українського села.

2. При розробці та затвердженні Державного бюджету України передбачати виділення бюджетних коштів у сферах охорони здоров’я, освіти, культури, житлово-комунального господарства для сільської місцевості відповідно до вимог Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» в частині дотримання обсягів мінімального фінансування розвитку села (не менше 1 % ВВП), будівництва об’єктів невиробничого призначення у сільській місцевості (50 % капіталовкладень за цією статтею) та надання переваги селу порівняно з містом (у розрахунку на одну особу) у спорудженні житла, об’єктів освіти, культури і спорту, охорони здоров’я, побуту, торгівлі, водо- і електропостачання тощо, а також у забезпеченні відповідно до науково обґрунтованих нормативів якості медичного, культурного, спортивного, комунально-побутового, транспортного і торговельного обслуговування села.

3. Розробити та подати до Верховної Ради України проект Довгострокової програми розвитку сільських територій, яка визначить їх

статус (як об'єкта регулювання), створить правові засади для економічної бази їх розвитку, забезпечить формування інституційного середовища розвитку сільських територій [12]; дозволить розмежувати заходи підтримки сільського господарства і сільських територій [10, с. 53], реалізувати міжвідомчі програми, спрямовані на повернення до села випускників аграрних вищих навчальних закладів і фахівців соціальної сфери (лікарів, учителів, працівників культури тощо) шляхом надання першого робочого місця, можливості отримати житло тощо.

4. Розглянути доцільність створення Українського фонду підтримки розвитку сільських територій, який акумулюватиме кошти за рахунок відрахувань господарюючих суб'єктів усіх форм власності в розмірі 1,5 % їхніх доходів з метою спрямування коштів для вирішення невідкладних питань розвитку сільських територій [13].

5. Розглянути доцільність впровадження пільгового оподаткування для новостворених підприємств на сільських територіях у разі інноваційного характеру їх виробничої діяльності, надання соціально-необхідних послуг або здійснення інфраструктурного забезпечення цих територій.

6. Органам місцевої державної влади та місцевого самоврядування:

- забезпечити сприяння реалізації регіональних та місцевих стратегій і програм розвитку несільськогосподарських видів економічної діяльності на основі наявного ресурсного потенціалу та існуючих потреб у продукції та послугах конкретних сільських територій. Розвивати альтернативні види економічної діяльності на сільських територіях, зокрема, шляхом підвищення рівня облаштування сфер життя, діяльності та побуту селян;

- з метою зупинення закриття та поступового відновлення діяльності раніше закритих, відкриття нових закладів соціально-культурного призначення в сільських населених пунктах, забезпечити розподіл видатків на їх фінансування між органами місцевої влади та агрохолдингами на засадах державно-приватного партнерства [14].

Висновки. Соціальній інфраструктурі відведена роль задоволення загальнолюдських потреб, які пов'язані з життєдіяльністю, забезпеченням належних умов праці, відпочинку, культурно-освітнього рівня, рівня життя. Наразі розвиток інфраструктури не задовольняє все більші потреби сільськогосподарського виробництва.

Передача до комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури, що належали сільгосппідприємствам, не підкріплюється наповненням місцевих бюджетів відповідними фінансами. Агрохолдинги також, переважно, не вбачають необхідності у розвитку (підтримці)

соціальної інфраструктури, хоча вона підвищує привабливість території, сприяє покращенню якості трудового потенціалу, гальмує вимивання працездатного населення та руйнацію населених пунктів. Сучасний стан соціальної сфери села, а за ним й інші аспекти життєдіяльності сільських територій, є близькими до критичного.

Зважаючи на те, що для економіки сільських територій більшості регіонів домінуючим видом господарської діяльності поки що є сільськогосподарське виробництво, диверсифікація повинна бути виваженою та розрахованою на тривалий період. Розвиток підсобних промислів, ремесел, екогосподарства, ранчо, «зелений туризм», рибальство та мисливство є перспективними напрямками. Реалізація регіональних та місцевих стратегій і програм розвитку соціальної інфраструктури (для задоволення загальнолюдських потреб, які пов'язані з життєдіяльністю, забезпеченням належних умов праці, відпочинку, культурно-освітнього рівня, рівня життя) позитивним чином сприятиме на формування демографічного потенціалу сільських територій.

Бібліографічний список.

1. Морозова Г. С. Соціальна інфраструктура села та її вплив на сталий розвиток сільськогосподарських підприємств. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки.* 2012, Вип. 4, т. 1. С. 210-214.
2. Воркун Л.І., Демкович Л.К. Оцінка стану соціальної інфраструктури сільських територій Чернівецької області. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.* 2013, Вип. 6(104). С. 201-211.
3. Лагодієнко В.В., Довгаль О.В. Чинники економічного зростання регіонів в умовах диспропорційності. «Актуальні проблеми інноваційної економіки» науковий журнал. - № 3. – 2018. – С. 15-21.
4. Мудрак Р.П., Лагодієнко В.В., Лагодієнко Н.В. Вплив сукупних витрат на обсяги національного виробництва. *Економічний часопис – XXI.* -2018, - №172(7-8), -С. 44-50.
5. Бурда Н. Тенденції розвитку соціальної інфраструктури села. *Економічний аналіз.* 2010, вип. 7. С. 28-30.
6. Андрющенко А. М. Соціальна інфраструктура села та розвиток сільськогосподарського виробництва. *Агросвіт.* 2014, №9. С. 33-36.
7. Кучеренко В. Р., Макуха С. М. *Національна економіка: відтворення соціальної інфраструктури села.* Одеса: Друкарський дім, Друк Південь, 2012. 108с.

8. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17.10.1990 р. № 400-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990, №45. С. 602.

9. Абрам'юк І. *Чи є розвиток українського села справжнім пріоритетом державної політики?* Інститут громадянського суспільства. 2012. URL: <http://www.csi.org.ua/www/?p=2264>

10. *Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону): науково-аналітична доповідь* [В. В. Борщевський, Х. М. Притула, В. Є. Крупін, І. М. Куліш]. Львів: НАН України, Інститут регіональних досліджень, 2011. 60 с.

11. *Земля – село – люди – реформа: збірник аналітичних матеріалів Експертного форуму з питань земельної реформи*; м. Київ, 14 лютого 2012 року. К.: Легальний статус, 2012. С. 14.

12. Ульяновченко Ю. Державне регулювання аграрного ринку в країнах ЄС і США: досвід для України. URL: <http://194.44.242.244/e-journals/DeBu/2007-2/doc/5/05.pdf>.

13. Ладика В.І. Розвиток сільських територій: стан та перспективи. URL: <http://www.propo-zitsiya.com/?page=149&itemid=3117&number=103>.

14. Авчухова А. М., Кочемировська О. О. *Аналітична записка: Щодо проблем розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів*. К.: Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1132>.

Довгаль Е.В. Роль социальной инфраструктуры в формировании демографического потенциала сельских территорий региона. В статье обосновано, что социальной инфраструктуре на любом уровне отведена роль удовлетворения общечеловеческих потребностей, связанных с жизнедеятельностью, обеспечением надлежащих условий труда, отдыха, культурно-образовательного уровня, уровня жизни. Исследования показали, что проблема деградации социальной инфраструктуры сельских территорий является очень актуальной проблемой в современных условиях экономической нестабильности. Это приводит к ухудшению трудового потенциала сельскохозяйственных предприятий, что сказывается на снижении качества сельскохозяйственного производства и его производительности.

Полноценная и высокоорганизованная социальная инфраструктура, рядом с наличием высокооплачиваемой работы, является безальтернативной условием формирования и развития демографического потенциала. Последний, в форме количества сельского населения обоих

полов в фертильному візасі, являється вторым по весу влияния фактором развития сельских территорий региона.

Ключевые слова: соціальна інфраструктура, демографічний потенціал, сільські території, регіональне розвиток, прогнозування, ресурсний потенціал.

Dovgal O.V. The role of social infrastructure in shaping the demographic potential of rural areas in the region. In the article it is substantiated that the social infrastructure at any level is given the role of meeting the human needs that are connected with life activity, ensuring the proper working conditions, rest, cultural and educational level, standard of living. Studies have shown that the problem of declining social infrastructure in rural areas is a very pressing problem in the current conditions of economic instability. This leads to a deterioration in the employment potential of agricultural enterprises, which has the effect of reducing the quality of agricultural production and its productivity.

The transfer to the communal property of social infrastructure owned by agricultural enterprises is not supported by the filling of local budgets with appropriate finances. Agroholdings also mostly do not see the need for the development (support) of social infrastructure, although it enhances the attractiveness of the territory, improves the quality of labor potential, hinders the washing away of the able-bodied population and the destruction of settlements.

Given that rural economies in most regions are still dominated by agricultural production, diversification must be balanced and calculated over a long period. The development of ancillary crafts, handicrafts, economy, ranches, green tourism, fishing and hunting are promising areas. Implementation of regional and local strategies and programs for the development of social infrastructure (to meet human needs related to livelihoods, adequate working conditions, recreation, cultural and educational levels, living standards) will positively contribute to shaping the demographic potential of rural areas. A full and highly organized social infrastructure, along with the availability of high-paying jobs, is an indispensable condition for the formation and development of demographic potential. The latter, in the form of rural population of both sexes in fertile age, is the second most influential factor in the development of rural areas in the region.

Keywords: social infrastructure, demographic potential, rural areas, regional development, forecasting, resource potential.

Стаття надійшла до редакції: 04.04.2019 р.